

Ходаковская Ярина. Пятииктный дольник в украинской поэзии 1960–1970-х годов. Рассмотрено пятииктный дольник как один из маргинальных размеров тонического стиха в украинской поэзии 1960–1970-х гг., который может выступать самостоятельным стихобразующим размером. Уточнено типологию его безцезурных форм и проанализировано частотность их употребления. Подтверждена присущая и другим дольникам тенденция к ослаблению концовки строки. Указано, что предпочтительными являются формы, в которых двухсложные междуиктные интервалы преобладают над односложными. Рассмотрены некоторые ритмико-семантические особенности произведений, написанных этим размером. Семантический ореол пятииктного дольника определен как размышления, медитация. Обоснована возможность цезуры в пятииктном дольнике, предложена типология его ритмических форм с цезурой; указана возможная его типологическая связь с трехиктным дольником.

Ключевые слова: стих, тонический стих, дольник, цезура, украинская поэзия XX в.

Khodakivska Iaryna. Five-accent dolnik in the Ukrainian poetry of the 1960–1970. The paper deals with five-accent dolnik, that considered as one of the marginal poetical metr in the Ukrainian poetry of the 1960–1970. Five-accent dolnik can function as a independent meter (by this meter can be created separate poems). Typology of rhythmic forms without caesura was refined, and the analysis of the frequency of the use of these forms. Tendency to weaken the end of the line was detected. Forms which is dominated disyllabic inter-accent intervals are preferred. We consider some rhythmic and semantic features of this size. Semantic aureole of the five-accent dolnik defined as a *reflection, meditation*. It has been shown to possibility of using the caesura in the five-accent dolnik, proposed a typology of its rhythmic forms with a caesura, indicated a possible typological relation with the three-accent dolnik.

Key words: verse, accent verse, dolnik, caesura, Ukrainian poetry of the XX century.

УДК 821.162.1

Наталя Цьолик

ХУДОЖНЯ ТРАНСФОРМАЦІЯ ОБРАЗУ КОЗАЦТВА В ПОЕЗІЇ «УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ» ПОЛЬСЬКОГО РОМАНТИЗМУ

В статті проаналізовано еволюцію образу козацтва в поезії «української школи» польського романтизму. Образ козака, поширений у польській літературі першої половини ХІХ ст., став для представників школи своєрідним ідейним центром. З'ясовано, що образ козацтва характеризується відносностю

зображення. Усталені стереотипи образу козака в поезії «української школи», висвітлено в контексті та на підставі опозиції «свій–чужий».

Ключові слова: романтизм, «українська школа», образ козака, опозиція «свій–чужий», стереотип.

Постановка наукової проблеми та її значення. Козаччина, яка впливала на активізацію державницьких прагнень українського народу, сприяла й оживленню народнопоетичної творчості, появі численних історико-героїчних творів, чимало з яких потребують нового аналітичного прочитання. Актуальність теми дослідження визначається назрілою потребою з'ясування специфіки художнього моделювання образу козака в поезії «української школи» польського романтизму, поруч із стереотипами інших народів.

Аналіз сучасного стану та перспектив дослідження образу козака в польській поезії доби романтизму вияскравлює потребу його осмислення крізь виміри поетики фольклору. Залишаючись об'єктом уваги багатьох учених, образ козака є наскрізним практично в усіх народних творах маловідомих широкому читачеві представників «української школи» польського романтизму: Юзефа-Богдана Залеського, Северина Гощинського, Антонія Мальчевського, Міхала Чайковського та Михайла Грабовського. Творчість цих авторів була популярною в романтичну добу, хоча тогочасний літературний світ сприймав її лише як мистецьку манеру, з якої можна почерпнути лише окремі образи або елементи зображуваного. До цього спонукала позиція митців, які не створили інтегрального літературного образу, а залишилися поодинокими оспівувачами козацької України; об'єднувала їх лише тема і напрям поетичних пошуків.

Польська романтична література першої половини XIX ст. зосередилася на патріотично-визвольних ідеях і поетичному баченні повернення незалежності Польщі та висунула на перший план творчі особистості А. Міцкевича, Ю. Словацького і З. Красінського. «Українська школа» польського романтизму – невід'ємна складова частина культурної парадигми українсько-польського пограниччя, унікальність якого стала предметом досліджень вітчизняних літературознавців (О. Колесса, В. Щурат, М. Мочульський, А. Верба, Г. Вервес, Ю. Булаховська, В. Крементуло, Р. Кирчів, Р. Радишевський, Є. Нахлік); польських науковців (Ю. Третяк, М. Якубець, В. Кубацький, С. Козак, М. Яніон, Г. Круковська, Ст. Маковський, Я.-М. Касіян, І. Левандовська, Д. Сапа, Д. Сосновська, Е. Касперський, М. Лищина); американського

славіста Г. Грабовича, швейцарського славіста Г. Рітца та французького історика Д. Бовуа.

У кожній конкретній ситуації, в поетичному творі загалом образ козака модифікується по-різному – залежно від художнього часу фольклорного тексту, історичного та часу появи твору. Ще М. Грабовський звернув увагу, що творчість польських поетів «української школи» поєднувала в собі три різні бачення України – козацької (Ю. Б. Залеський), шляхетської (А. Мальчевський) та гайдамацької (С. Гощинський). Цей поділ впливав на подальші дослідження поетичної спадщини згаданих авторів, яка сприймалася саме в таких категоріях [2].

Мета статті – комплексний аналіз художньої багатогранності, специфіки трансформації образу козака й теми козаччини в польській романтичній поезії. Предмет дослідження – складові частини образу козака, закономірності виявлення моделей характеру та художньо-етична специфіка.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Дискурс козацтва в творчості представників «української школи» створюється на двох пов'язаних площинах: власне творах і позасюжетних елементах: передмовах, примітках, післямовах, що становлять не менш важливу складову частину їхньої творчої спадщини. Такий своєрідний симбіоз характерний і для чільних поетів «української школи» (наприклад, С. Гощинського чи Ю.-Б. Залеського), і для менш відомих – Е. Галлі, Е. Ізопольського, О. Грози. На думку Д. Сосновської, така «книжка в книжці» мала не лише доповнювати знання читача, а й створювати ілюзію відповідності літературного задуму історичній правді [14, с. 165]. Другу площину доповнюють окремі розвідки письменників школи, які виражали своє зацікавлення козаком – М. Грабовського, М. Чайковського, Т. Падури.

Література українсько-польського пограниччя охоплювала постаті з народного життя. Розмірковуючи над еволюцією романтичної концепції особистості, Т. Бовсунівська відзначила, що «романтичний антропоцентризм природно з'єднувався з етноцентризмом. Романтична особистість – це етнокультурний герой» [1, с. 92]. Персонаж козака, часто в індивідуалізованому вигляді (Залізняк, Хмельницький, Сірко), з'являвся в поезіях польських романтиків «української школи». Він був безпосереднім учасником історичного життя своєї держави; відповідав за долю вітчизни, що підтверджує пісня «Ой як

рикнув старий орел». Козак має розвинуту самосвідомість: його «родина – уся Україна», «великий луг – батько», «Січ – мати», а він – «запорожець» [3, с. 124]. Культивування героїчних вчинків козака, його лицарської слави ставало формою художнього узагальнення історичних подій. Історіософія польських та українських романтиків характеризувалася ідеалізацією давнини. Митці з пограниччя двох культур тужили за ідеальними часами польсько-української дружби і взаємодопомоги, за тим славним минулим, яке відобразилось у створеному ними міфі «ідеального козацтва». «Поетична інтерпретація минулого [...] була спрямована на пошук великих ідей, представлених народами, і великих людей, які втілювали їх у життя. Звідси образ минулого, залишений романтизмом, героїчного, пристрасного минулого, що прагне до великих цілей і живиться величними ідеями. Панування великої ідеї в житті народу романтики вважали доказом його поетичності. [...] Відкриття “романтичних часів” у літературі ХІХ століття мало рекомпенсувати польській культурі брак традиції “романтичної поезії” – брак рідної давньої художньої творчості, що втілює “в життя поезію”, властиву для історичного минулого народу» [9, с. 45].

Саме через поведінку козаків розумілася ментальність українського народу, а оскільки вони відігравали різноманітні ролі, образ козака, відображений у щоденниках, творах польських авторів, зазнавав варіювань: починаючи від позитивного, який сягнув свого апогею в описах спільної польсько-української битви під Хотиним у 1621 р., до різко негативного – після цієї битви, особливо в зв'язку з повстанням під проводом Богдана Хмельницького. Йдеться, передусім, про відновлення створеного польськими романтиками «української школи» протирічливого образу, походження якого складно зрозуміти без спроби реконструкції топосу козака попередніх епох. Крім того, як слушно зауважив В. Мокрий, «розуміння причин зміни з позитивного на негативний та дослідження обставин і механізмів розповсюдження цього однобічного портрету козака є надто важливим і необхідним, адже цей, вироблений після Хотина, особливо сенкевичівський, пункт бачення не лише перекреслює багато фактів з життя і вчинків козаків, але й не дає можливості належним чином зрозуміти польсько-українські проблеми, а також кидає тінь на пізнання цілісності польсько-українських стосунків, що тривають понад десять століть» [12, с. 58].

Найчастіше козак постає як воїн, лицаря: непокірний, бунтівник, проте надзвичайно хоробрий вояк, захисник вітчизни, союзник у

певний історичний момент. Цей образ присутній у творах Януша Бельського в «Nagrobku Nawr. Hołubkowi» («Пам'ятник Гавр. Голубку», 1588), Станіслава Гроховського в брошурі «Hołubek» («Голубок», 1588), Миколи Семп-Шажинського у томі «Rytmy albo wiersze polskie» («Рифми або польські вірші», 1609) та ін.; Б. Папроцький козацькому лицарству присвятив віршований гербовник, виданий у Кракові 1576 р. [13, с. 53–85]. Після Хотинської битви наявні між козаками і Річчю Посполитою суперечки почали перероджуватись у серйозний польсько-український конфлікт. новий образ козака, який з'явився в польській літературі після цієї битви, почав ставати діаметрально відмінним від українського саме в епоху Хмельницького. Він набував виключно негативних звучань, серед яких ми можемо виділити такі: зрадник, гайдамака, ворог. Саме такі погляди репрезентує поетична творчість Яна Гавінського, Веспазіана Коховського [11, с. 82–83]. Найвищим виразом патріотизму козака є його прагнення бачити свій край вільним, заради чого справжній лицар, не задумуючись, жертвує життям. Про таких козаків пише і Т. Заборовський у «Богдані Хмельницькому».

Особливого міфічного звучання набув образ козака-характерника. Це втілення аналізованого образу – відбиття духу епохи романтизму, який захоплювався спиритизмом, а в козакові (людині, яка живе в поєднанні з природою) бачив особу, наділену вмінням спілкуватися з надприродними силами. Розповіді про те, що козаків «не брали кулі», а Хмельницький братався з чортом, знаходимо в творах польських романтиків [4, с. 116–117]. Поняття надприродних характеристик містить у собі багато різноманітних ознак, як-от: майстерність ведення бою й удача, поєднані з містичною пошаною до таких умінь козака, як у поемі Т. Кшивіцького «Сава»: «O! Był Sawa mężny, dzielny, Wkoło niego kule świszczą, Wkoło niego miecze błyszczą, A on, jakby nieśmiertelny... Czy zaklęciem, czy urokiem Umiał kule zaczarować» [10, с. 288]; надзвичайна сила й сміливість, як у Архипа Шуляка з поеми «Канівський староста» О. Грози – «chłop nad inne chłopy» [7, с. 109].

Станіслав Сарницький у своїй хроніці 1506 р. вже згадував про козака-музику, котрий співав під акомпанемент ліри-бандури свої думи, що поширювалися згодом всією Україною [11, с. 70–71]. Створюється стереотипний образ козака, що розглядається у відносинах із представниками інших народів – польського, татарського, турецького та єврейського. Польські романтики «української школи» залишалися прихильниками типового для їхньої епохи способу

зображення героїв. Водночас вони ще більше підкреслювали дихотомію «свій–чужий» при характеристиці головних персонажів творів. Причина цього – глибоке закорінення основного змісту тексту в народній традиції з типовою для неї стереотипізацією зображуваного світу. У поетичному доробку «української школи» помітні дві тенденції в ставленні до козака-українця. Вони відповідають двом картинам України – аркадійській та інфернальній. Чергова диференціація відбувається на рівні станового та релігійного критеріїв. Козак трактується як вільна людина, рівноправний союзник або як слуга. Він визнає православну віру протилежно до ляха-католика. Ці ознаки, які ставлять козака на інший щабель суспільної ієрархії, не викликають у пограничних митців відношення до нього як до «чужого», козак залишається «своїм».

Майстерне володіння зброєю і досконале знання воєнного мистецтва – наступна конститутивна характеристика стереотипного козака. Ще немовлям мати «kołysz» його «w zbroi ojca» [7; с. 12], з раннього дитинства він займається військовими вправами (Тимофій у Е. Галлі «Od dziecka z ojcem – wzrosły w szczęku broni, Pośród dział grzmotu, pośród rżenia koni [...] Tak syn Bohdana jeszcze od dziecięcia, Jak siwy Kozak już umiał mordować» [5, с. 40]). Справжній лицар ніколи не залишає свою зброю це його невід’ємний атрибут навіть після смерті, як у думці «Potyczka» Т. Заборовського: «Niejeden z naszych poległ – i nieżywy, Broń groźnajeszcze w martwej trzyma dłoni» [15, с. 498].

Характерним для козака є те, що його православна віра, церква, січ – усе «своє», святе:

Pozdrów Boże naszą sicz z cerkwią prawosławną,
Wyznaną w Kozaczyźnie święcie z dawien dawna, [...]
Pozdrów Boże naszą sicz i wielmożnych panów,
Koszowych i kurzennych naszych atamanów;
Zaporoskie sławne wojsko i wszystką starszyznę
I przesławną Ukrainę i Łaczką ojczyznę [8, с. 95].

Негативну тенденцію в зображенні жорстокості козака містить літературна спадщина Е. Галлі й О. Грози. В поемі «Могили» О. Грози лютість українських вояків виходить за межі людського розуміння, набирає паталогічних форм, із вражаючими деталями мученицької смерті:

Woleli tuż stojącym więznom ścinać głowy,
A inni całkiem żywych na ogień miotali. [...]

Temu wydziera oczy, obcina ramiona,
 I puszcza – biedak z bólu i bieży, i kona;
 Drugiemu wszystkie z stawów kości powyrywa, [...]
 Trzeciemu łamiąc ręce i do kolan nogi,
 Każe pełzać niedźwiedzia, innym co zwierz srogi,
 Co sam wcielony szatan obmyśleć nie w stanie,
 Robili nasi bliźni! bracia! chrześcijanie!.. [6, с. 129].

Ці тенденції зумовили створення романтичного польського козако-фільського руху, речниками якого стали Ю.-Б. Залеський, М. Чайковський, Я. Чинський, М. Грабовський, В. Жевуський, Т. Падура тощо. Козакофільство в різній мірі відбилося на життєвому та творчому шляху цих романтиків.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналіз поетичної спадщини романтиків «української школи» дає змогу стверджувати, що образ козака став головною типологічною ознакою українсько-польського пограничного світу, закодованою в їхній творчості. Як бачимо, контрастів тут не бракує. Більш піднесено трактує цей образ поезія, приземлено – історіографія. В творах інших польських поетів, які не належали до «української школи», згадки про Україну та козаччину з'являються як елементи стилізації. Саме з таким багажем позитивних і негативних рис в описі козака-запорожця опинилося польське письменство на порозі ХІХ ст. Як уже зазначалося, підхід до змалювання образу козака залежав від суспільно-політичних поглядів окремих авторів, причому варто підкреслити, що в конкретних судженнях неабияку роль відігравали поточні знання, які прийняли форму стереотипних тверджень, котрі часто базувалися на народних уявленнях та забобонах. Звертаючись до популярного напряму компаративістичних досліджень, можемо ствердити, що такий аспект вивчення козацького дискурсу є адекватним і продуктивним.

Джерела та література

1. Бовсунівська Т. Феномен українського романтизму : посіб. для вузу з теорії українського романтизму / Т. В. Бовсунівська. – К. : Київ. ін-т «Слов'янський ун-т». – К., 1998. Ч. 2 : Ейдетика. – 109 с.
2. Левандовська І. Образ України в перцепції творців «української школи» раннього польського романтизму (Ю.-Б. Залеський, А. Мальчевський, С. Гощинський) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. – Київ, 1995. – 17 с.

3. Українські народні думи та історичні пісні / Упоряд., приміт. О. М. Таланчук ; передм. Б. П. Кирдана. – К. : Веселка, 1990. – 239 с.
4. Borek P. Ukraina w staropolskich diariuszach i pamiętnikach. Bohaterowie, fortece, tradycja / P. Borek. – Kraków, 2001. – 418 s.
5. Galii E. (Edward Marjan) Tymofej Chmielnicki. Fragment historyczny z XVII stulecia / E. Galii. – Wilno, 1842. – 111 s.
6. Groza A. Poezye Aleksandra Grozy / A. Groza. – Wilno, 1843. – Т. 1. – 200 s.
7. Groza A. Poezye Aleksandra Grozy / A. Groza. – Wilno, 1843. – Т. 2. – 204 s.
8. Izopolski E. Duma z dum ukraińskich. Pieśni lirnika o ukraińskim kozactwie / E. Izopolski. – Warszawa, 1858. – 138 s.
9. Janion M. Romantyzm i historia / M. Janion, M. Żmigrodzka. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1978. – 638 s.
10. Krzywicki T. Sawa / T. Krzywicki // Pisma Teodozjusza Krzywickiego. – Warszawa, 1887. – S. 270–296
11. Mokry W. Obraz Kozaczyzny w piśmiennictwie staropolskim / W. Mokry // Polacy o Ukraińcach. Ukraińcy o Polakach. – Gdańsk, 1993. – S. 70–90
12. Mokry W. Ruś-Ukraina i jej kultura w piśmiennictwie polskim XIX–XX wieku. Od stereotypu do twórczej wymiany / W. Mokry // Polska – Ukraina spotkanie kultur : materiały z sesji naukowej / pod red. T. Stegnera. – Gdańsk, 1997. – S. 55–74.
13. Radyszewskij R. Polskojęzyczna poezja ukraińska od końca XVI do początku XVIII wieku : monografi / R. Radyszewskij Część I. – Kraków : Wyd-wo Oddziału Polskiej Akademii Nauk, 1996. – 283 s.
14. Sosnowska D. Ambiwalencje i sprzeczności: o dziwnych Kozakach w polskiej literaturze romantycznej / D. Sosnowska // Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze 2 / Pod red. S. Kozaka. – Warszawa, 1994. – S. 165–171.
15. Zaborowski T. Dumy podolskie // Zaborowski T. Pisma zebrane / Opr. M. Danilewiczowa. – Warszawa, 1936. – S. 489–523.

Цьольк Наталья. **Художественная трансформация образа казачества в поэзии «украинской школы» польского романтизма.** В работе проанализирована эволюция образа казачества в поэзии «украинской школы» польского романтизма. Рассмотрено современное состояние и перспективы исследования образа казака в польской поэзии эпохи романтизма. Образ казака был распространен и популярен в польской литературе первой половины XIX в., он стал для представителей школы своеобразным идейным центром. Описаны различные воплощения образа казака в поэтических произведениях польских романтиков «украинской школы» в сравнительно-типологическом аспекте. Выяснено, что образ казачества характеризуется относительностью изображения: казак-воин, рыцарь, бунтовщик, чародей, музыка и др. Изучены представления поэтов этой школы о казачестве и его роль в создании государства. Устоявшиеся стереотипы образа казака в поэзии «украинской школы» отражены в контексте и на основании оппозиции «свой–чужой».

Ключевые слова: романтизм, «украинская школа», образ казака, оппозиция «свій–чужой», стереотип.

Tsolyk Natalay. Literal transformation of Cossacks images in the «Ukrainian school» of Polish Romanticism style. The paper analyzes the evolution of the Cossacks images in the «Ukrainian school» poetry of Polish Romanticism. Outlook study – present and future of Cossack image in Polish poetry of the romantic period is given. The image of the Cossacks was common and popular in the Polish literature in the first half of the XIX century. It became a kind of ideological center for all members of the school. The implementation of a variety of Cossack images in Polish romantic poetry by the «Ukrainian school» in typological comparison is examined. It was found that the Cossacks image is characterized by some relativity such as Cossack-Warrior, Knight, rebel, characternik, and music etc. The ideas of Cossacks and their role in the state formation by the representatives of this school are studied. Hardened stereotypes of Cossacks image in the «Ukrainian school» poetry are highlighted in context and on the basis of the opposition «friend» or «foe».

Key words: Romanticism, «Ukrainian school», Cossack image, opposition «friend» or «foe», stereotype.

УДК 821.161.2.09

Сергій Чуй

ВІРШУВАННЯ ВАСИЛЯ СЛАПЧУКА В КОНТЕКСТІ ЕВОЛЮЦІЇ ЙОГО ТВОРЧОСТІ

У статті розглянуто вірші Василя Слапчука за хронологічним порядком виходу поетичних збірок. Предмет дослідження – еволюція віршувальної системи поета. Звернено увагу на метрику, ритміку, строфіку, частково – на риму. Визначено характер і способи взаємодії класичних і неklasичних віршів. На класичній поезії відбилосся захоплення поета верлібрами, що дало змогу експериментувати й урізноманітнювати класичний вірш. Вплив класичного віршування на неklasичні поезії виявився у їхньому поділі на строфи, спорадичній рими, поліметричних композиціях (різні системи віршування в одному вірші).

Ключові слова: система віршування, метр, ритм, стопа, рима, строфа.

Постановка наукової проблеми та її значення. Василь Дмитрович Слапчук – волинський поет, прозаїк, літературний критик, відомий не лише в Україні, а й у світі. Але для нас він насамперед поет. Незважаючи на те, що це ім'я порівняно нове в літературі, поезія Василя Слапчука вже стала помітним явищем у літературному процесі кінця ХХ – початку ХХІ ст. За двадцять років творчості він подарував світові дванадцять збірок поезії. Поетична спадщина письменника активно досліджується. Проте на сьогодні в українському літе-